

Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Випуск 18. 2013

- исследования : автореф. дис. на соиск. научн. ст. канд. социол. наук : спец. 22.00.06 «Социология культуры, духовной жизни» / Светлана Викторовна Миронова.— Барнаул, 2002.
8. Соколова Е.В. Смыслоразнонаправленности ориентации студенческой молодежи в условиях реформирования российского общества (На материалах исследований в Красноярском крае с 1988 по 2004 г.) : автореф. дис. на соиск. научн. ст. канд. социол. наук : спец. 22.00.06 «Социология культуры, духовной жизни» / Елена Владиславовна Соколова.— Красноярск, 2006.
9. Леонтьев Д.А. Тест смыслоориентации (СЖО) [Текст] / Дмитрий Алексеевич Леонтьев.— 2-е изд.— Москва : Смысл, Серия: Психодиагностическая серия, 2006.— 22 с.
10. Пальм Г.А. Смысл жизни как феномен сознания [Текст] / Галина Аркадьевна Пальм. // Вісник Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара.— 1998.— №3.— С. 38-41.
11. Смысл жизни // Добренев В.И., Кравченко А.И. Социология: в 3-х томах : словарь по книге (доступно на <http://www.voluntary.ru/dictionary/589>).
12. Немировский, В.Г. Смысл жизни : проблемы и поиски [Текст] / Валентин Геннадьевич Немировский.— К. : Политиздат Украины, 1990.— 223 с.
13. Яковенко А.В. Сенси життя, як соціальна проблема в суспільстві, що глобалізується : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора соціол. наук : спец. 22.00.01 «Теорія та історія соціології» / Андрій В'ячеславович Яковенко. — Харків, 2012. — 44 с.
14. Злобина Е.Г. Категория «личность» в системе понятий социологической теории [Текст] / Елена Геннадиевна Злобина.— Социология: теория, методы, маркетинг.— 2002.— №2.— С.121-134.
15. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки. Тбилиси, 1961.
16. Тыщенко В.П. Единство практической цели и смысла жизни / В кн.: Социальные функции философии. Свердловск, 1981.
17. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность [Текст] / Алексей Николаевич Леонтьев.— Москва, 1977.
18. Асмолов А.Г. Деятельность и установка [Текст] / Александр Григорьевич Асмолов.— Москва : Изд-во Московского университета, 1979.— 149 с.
19. Смольянинов И.Ф., Шилов В.Н. Сущность и функции призвания человека / Вестник Ленинградск. ун-та, сер. Экономика. Философия. Право, № 23, вып. 4, 1980.
20. Зеленкова И.Л. Статус проблемы смысла жизни в системе нравственной культуры [Текст] / Инесса Львовна Зеленкова // Вопросы нравственной культуры.— Вильнюс, 1981.
21. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности [Текст] / Владимир Александрович Ядов / В кн.: Методологические проблемы социальной психологии.— Москва: Наука, 1975. — С. 89-105.
22. Бурдьё П. Начала [Текст] / Пьер Бурдьё.— Москва : Socio-logos, 1994.
23. Гидденс Э. Устройство общества : Очерк теории структуризации [Текст] / Энтони Гидденс.— 2-е изд. — Москва : Академический Проект, 2005. — 528 с. — («Концепции»).
24. Бурдьё П. Структура, Габитус, Практика [Текст] / Пьер Бурдьё ; [пер. с франц. Н. А. Шматко] // Журнал социологии и социальной антропологии.— 1998.— Том 1.— № 2.— С. 40-58.

УДК 316.75:286

Артеменко С.Б.

Київський національний університет імені Вадима Гетьмана, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри політології та соціології

АКСІОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕСУ КУЛЬТУРНОЇ РЕПРОДУКЦІЇ В КОНЦЕПЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ Ю.ГАБЕРМАСА

Стаття присвячена розкриттю аксіологічних аспектів культурної репродукції в концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса. Автор звертає увагу на таких аксіологічних характеристиках цього процесу, як критичність, рефлексивність, утвердження цінностей інтерсуб'єктивного консенсусу, морально-етичних переконань,

толерантності в цілому.

Ключові слова: культурна традиція, культурна репродукція, життєвий світ, комунікативна раціональність

Статья посвящена раскрытию аксиологических аспектов культурной репродукции в концепции коммуникативной рациональности Ю.Габермаса. Автор обращает внимание на таких аксиологических характеристиках этого процесса, как критичность, рефлексивность, утверждение ценностей интерсубъективного консенсуса, морально-этических убеждений, толерантности в целом.

Ключевые слова: культурная традиция, культурная репродукция, жизненный мир, коммуникативная рациональность

The article is devoted to the opening of axiological aspects of cultural reproduction in the conception of communicative rationality of Yurgen Habermas. The author pays attention on such axiological descriptions of this process as the criticism, reflection, the claim of values of intersubjective consensus, moral and ethical persuasions, tolerance on the whole.

Key words: cultural tradition, cultural reproduction, lifeworld, communicative rationality

Актуальність. Сучасні умови глобальних ціннісних трансформацій постмодерного суспільства поставили перед новітньою теоретичною соціологією низку важливих наукових та соціальних завдань. Серед них чи не найважливішим завданням постає створення такої соціологічної теорії, яка б володіла достатнім гносеологічним, теоретико-методологічним, прогностичним, пояснювальним потенціалом для аналізу новітніх масштабів та наслідків динаміки ціннісних трансформацій суспільного життя. Показовою в цьому плані є інтегративна концепція комунікативної раціональності Ю.Габермаса, яка, з одного боку, синтезує класичні та новітні здобутки розвитку соціологічного знання. З іншого, пізнавальні ресурси якої відображають плідні спроби наукової інтерпретації кризових процесів, притаманних сучасним трансформаціям ціннісно-нормативної, смислової сфери суспільства.

У межах вітчизняної соціологічної теорії окремі структурні, теоретичні аспекти процесу культурної репродукції досліджували соціологи Л. Ситниченко, А. Єрмоленко, Р. Зімовець та інші.

Крім того, вивчення деяких змістовних особливостей досліджуваної проблематики простежується в роботах А.Назарчука, І.Фармана, А.Сарни, Ю. Кімельова, Н. Полякової, І. Громова, А. Мацкевича та В. Семенова (Росія), Р. Морроу (Канада), Д. Гудмана, Дж. Сміта (Англія) тощо. Втім, аксіологічні характеристики процесу культурної репродукції в концепції комунікативної раціональності Габермаса фактично залишились поза увагою соціальних дослідників. Звідси досліджувана проблематика в межах новітньої соціологічної думки потребує більш цілісного й системного розгляду.

Метою цієї статті постає зображення аксіологічних характеристик культурної репродукції в концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса.

Засадничою основою концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса є зображення основних проблем функціонування життєвого світу в сучасному капіталістичному соціумі. При цьому цей вчений дещо розширює феноменологічну інтерпретацію поняття життєвого світу, й стверджує, що його елементами виступають "культура, суспільство та структури особистості" [1, с.319]. Звідси життєвий світ задає фонові взірці для тлумачення, зрозумілі для всіх учасників комунікації. При цьому Габермас наголошує на інтерсуб'єктивному

характері життєвого світу, який спроможний виникати лише в рамках мовної взаємодії індивідів. У цьому контексті інтерсуб'єктивність передбачає взаємне визнання значущості претензій індивідів по відношенню один до одного з приводу їхніх висловлювань. Також на думку вченого, життєвий світ, що виступає основою комунікативної дії, відтворюється в культурних традиціях, останні ж в культурній системі [2, с.149]. Здійснюючи трактування культурної традиції, дослідник звертається до теоретичного досвіду герменевтичної науки, як до проблематики “розуміння мовлення іншого, розуміння людини людиною” [3, с.20]. Таким чином, Габермас стверджує, що функція розуміння, яка відтворюється в структурі комунікативної дії, підтримується функціонуванням так званої культурної традиції [4, с.115]. Він трактує її як специфічний елемент комунікативної дії, що передається через мовну практику, та сутність якої полягає у передачі культурних знань, історичного досвіду й цінностей, зразків та норм поведінки індивідів [5, с.242]. Саме завдяки передачі та оновлення культурного знання й досягається взаєморозуміння в структурі комунікативної дії: “Відтворення культурних цінностей, що і складає основу спадковості ідентичності, гарантує (в масштабах семантики) взаємозв'язок нових ситуацій з тим чи іншим станом світу, який забезпечує як спадковість традицій, так і конкретність знань у масштабах, що задовільняють потребу повсякденної практики в процесі взаєморозуміння” [5, с. 353]. В свою чергу відповідно завдяки потенціалу комунікативної дії відбувається укріплення традицій, оновлення культурного знання в цілому.

Німецький дослідник вказує на те, що на сучасному етапі розвитку суспільства відбувається, так би мовити, раціоналізація, “колонізація” життєвого світу. Це означає, що в надрах життєвого світу виникає система, поступово набуваючи подальшої диференціації, незалежності від його нормативних структур. Коротше кажучи, внаслідок такого розмежування системи, відбувається формування “квазі автономних підсистем” — економічної та адміністративної” [2, с.157]. Основою цих підсистем виступають “...влада і гроші, які ...усе більшою мірою замінюють мову як механізм координації соціальних взаємодій” [6, с.70], і, очевидно, пропагують утвердження інструментального типу дії, орієнтованої на досягнення індивідами цілей заради власної вигоди. Згідно з Ю. Габермасом, в сучасному капіталістичному суспільстві інструментальна раціональність, утверджена в структурах системи, протистоїть комунікативній раціональності, як одній з форм життєвого світу. Звідси функціонування структур життєвого світу, як то індивіда, суспільства і культури, починає реалізуватися завдяки іншим альтернативним механізмам системного відтворення, тобто безперечною силою матеріальних засобів та владного контролю. Як наслідок, це призводить до насильницького досягнення індивідами власної вигоди, зростання поляризації соціальних груп, руйнування невикривленої комунікації та інших соціальних патологій. Крім того, Габермас переконаний, що за таких обставин, в основі культурної традиції “...може бути замасковане джерело “псевдокомунікації”, тобто комунікації, яка визначається позамовними примусами. Тобто, за традиційними цінностями і поняттями може приховуватись влада, яка, використовуючи ці цінності і поняття, викривлює комунікацію” [7].

Зокрема, в сучасних умовах утвердження інструментальної реальності процес культурної репродукції може проходити в якості насаджування чужорідних культурних зразків різним суспільним системам. Це може проявлятися, зокрема, у процесах «сліпого» перейняття традицій, способу життя та цінностей західного суспільства іншими. Наприклад, явище макдональдизації суспільства, що може проявлятися у відкиданні традиційних надбань локальної культури, відтак і значні викривлення у її культурної трансмісії загалом.

В цьому контексті, необхідно підкреслити, що на думку відомого дослідника І. Фармана, "Ю.Габермаса цікавлять такі ціннісні аспекти культури, що є частиною культурних традицій, пов'язані з соціальною дією, і він намагається виявити ідеї та цінності, які впливають (чи можуть вплинути) на ті чи інші суспільні події" [8, с.53]. Іншими словами, за уявленнями Ю.Габермаса потенціал аксіологічних характеристик культурних традицій, що здатні реформувати сучасне капіталістичне суспільство, може реалізувати в умовах утвердження комунікативної раціональності, тобто на засадах збереженням потенціалу невимушеної комунікативної інтеракції, яка ліквідує негативну дію системних механізмів.

В цьому плані варто відзначити такі аксіологічні характеристики функціонування культурних традицій, як критичність та рефлексивність. Згідно з уявленнями Ю.Габермаса, за певних сприятливих умов (утвердження комунікативної раціональності) культурні традиції сприяють зростанню критичної або ще, як називає цей науковець, герменевтичної свідомості індивідів, відтак здатні протистояти інструментальній раціональності. В цьому контексті вчений переконаний, що адекватне засвоєння змісту культурних традицій надасть змогу індивіду критично осмислити себе в рамках існуючих суспільних відносин. До того ж співвідносити себе з іншими, отже, інтерпретувати їх як єдиний й цілісний суспільний організм, а відтак, сприяти зростанню значущості утвердження інтерсуб'єктивної згоди в процесі комунікації.

Таким чином, в умовах раціональної діалогічної взаємодії, культурна репродукція має відбуватися на засадах поширення комунікативних дій, в основі яких знаходиться інтерсуб'єктивне знання. Тобто процес репродукції культури має означати гуманізацію соціокультурного життя на основі раціональної комунікації. Відзначимо, що габермасівські уявлення щодо комунікації такого типу передбачають наявність у її структурі узгодженого добровільного ненасильницького прийняття взаємних претензій на значущість, так би мовити, емпатичного співпереживання іншого суб'єкта по комунікації, що зумовлює встановлення інтерсуб'єктивного узгодження щодо плану дії кожного партнера по комунікації. Згідно з твердженнями Ю. Габермаса, тільки така добровільна невимушена комунікація і здатна протистояти інструментальному розуму. Вона сприяє утвердженню нових потреб, звільненню індивіда від відносин насилля, пригнічення та підкорення. За таких умов, габермасівський проект комунікативної раціональності був спрямований на утвердження нового рівня моральних відносин між людьми. А саме виключення будь-якого насилля, утвердження рівноправного, рівностатусного співіснування індивідів на основі інтерсуб'єктивного обґрунтування й критичного визнання взаємних аргументів у ході символічної взаємодії, моральної відповідальності одного члена суспільства

перед іншим. Тобто це також передбачало створення сприятливого комунікативного підґрунтя для відтворення культурних традицій, засвоєння історичних надбань та духовних цінностей, знань про суспільну реальність. Оскільки саме в процесі раціональної комунікації на основі інтерсуб'єктивного визнання претензій на значущість висловлювань учасників діалогічної взаємодії відбувається формування нових цінностей, та знань про соціальну дійсність, взаємообмін суспільно значущою інформацією. Звідси виникає також і збагачення суб'єктивного світу індивідів та їх життєвого світу загалом.

Підкреслимо, що Ю.Габермас фундаментальну роль у процесі функціонування суспільства надає ціннісно-нормативній сфері, що відтворюється у таких аспектах, як культура, мова, мораль, релігія тощо. Відтак, в умовах утвердження раціональності комунікативного типу представництвами процесу культурної репродукції згідно з Габермасом мають виступати головним чином освітні інститути, й певною мірою громадські, релігійні, наукові, мистецькі, сімейні. З цього приводу німецький науковець зазначає: "...процес культурної репродукції не тільки передає, критикує та оцінює культурне знання (в межах культури), однак в рамках суспільства він також оновлює знання ефективно для легітимації. На індивідуальному рівні, цей процес продукує знання, що можна віднести до виховання дітей та освітньої сфери" [9]. Оскільки саме ці інститути сфери громадськості та приватного сімейного господарства в контексті раціональної діалогічної взаємодії спроможні продукувати нові соціальні цінності, узгоджувати інтереси та морально-етичні переконання різних поколінь. В цьому плані габермасівські комунікативні проекти відображають прагнення цього науковця створити ідеальний у мовному розумінні соціальний світ, в якому громадські, духовні, культурні, моральні, естетичні, комунікативні потреби мають домінувати над особистісними прагматичними економічними запитами індивідів у сучасному капіталістичному суспільстві.

При цьому, беручи до уваги аксіологічні характеристики процесу культурної репродукції, то в умовах раціональної комунікації, це також передбачало оновлення соціуму на засадах культурних значень і смислів у вигляді морально-етичних переконань, цінностей інтерсуб'єктивної згоди, емпатії, відповідальності перед іншим, толерантності та взаєморозуміння.

Висновки. На підставі означеного вище, можемо констатувати, що аксіологічні характеристики процесу культурної репродукції в концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса пов'язані з такими його аспектами, як критичність, рефлексивність, цінності консенсусу, емпатії, толерантності та взаєморозуміння. Ці проаналізовані характеристики сприятимуть поглибленому розумінню гносеологічного потенціалу соціологічної концепції Габермаса, його продуктивному використанню в дослідженні ціннісних трансформацій постмодерного суспільства.

Література

1. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ // Ермоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. – К.: Лібра, 1999. – С. 287-324.
2. Habermas J. The theory of communicative action. Lifeworld and system: A critique of functionalist reason: Vol. 2. Boston: Beacon Press, 1985. – 457 p.
3. Львов М.Р. Основы теории речи: Учеб. пособие. М.: Издательский центр "Академия", 2002. – 248 с.
4. Ермоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.

5. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне. Двенадцать лекций М.: Издательство «Весь Мир», 2008. – 416 с.
6. Сарна А.Я. Консенсус или конфликт? Проблема понимания в концепциях Ю. Хабермаса, Ж.-Ф. Лиотара, Ф. Джеймисона // Понимание и существование. Сборник докладов международного научного семинара. – Мн: Изд-во ЕГУ ЗАО «Пропилеи», 2000. – С. 68-77.
7. Зимовец Р. Дискуссия Фуко / Хабермас: вопросы теории власти [Электронный ресурс] / Р.В.Зимовец // Практична філософія. – 2002. – №1(5). – С.82–104. – Режим доступу: <http://www.raskopki1.kod.kiev.ua/filtxt4.html>.
8. Фарман И. П. Социально-культурные проекты Юргена Хабермаса. - М.: ИФРАН., 1999. – 244 с.
9. [Scott S. Blake](#). Cultural Power and Discursive Effects. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.homeport.org/~blake/theory2.html>.

УДК 316.422

Ковтуненко Е.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, кандидат соціологічних наук, доцент

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

В статті мова йде про концептуалізацію поняття "соціальні зміни" в різних соціологічних парадигмах. Розглядається системна та синергетична парадигма. Презентується можливість дослідження соціальних змін через різний теоретичний та методологічний базис теорій.

Ключові слова: соціальна зміна, системна теорія, синергетична теорія, понятійно-категоріальний апарат

В статье речь идет о концептуализации понятия "социальные изменения" в различных социологических парадигмах. Рассматривается системная и синергетическая парадигмы. Презентуется возможность исследования социальных изменений в русле разных теоретический и методологический направлений.

Ключевые слова: социальные изменения, системная теория, синергетическая теория, понятийно-категориальный аппарата

In the article the question is about concept "social changes" in different sociological paradigms. A system and sinergistical paradigm is examined. Possibility of research of social changes is presented through the different theoretical and methodological base of theories.

Keywords: social change, system theory, sinergistical theory, concept-category vehicle

Проблематика соціальних змін, мабуть, є найбільш популярною в соціології, оскільки ними пронизане все суспільство. **Актуальність** цієї проблематики ніколи не вичерпає себе. Тому **мета** статті – розкрити теоретико-методологічні та концептуальні засади дослідження соціальних змін в суспільстві – буде мати нескінченний характер в соціологічному дискурсі.

Ціла низка робіт класиків соціології присвячена проблемам соціальних змін. До них можна віднести праці О.Конта, Г.Спенсера, Е.Дюркгейма, К.Маркса, П.Сорокіна, Т.Парсонса, Карла Полан'ї, К. Поппера, Л. Моргана, П.Штомпки тощо.

Серед вітчизняних вчених, які приділяли увагу вивченню різних видів соціальних змін, можливо виділити Л.Д.Бевзенко, І.Е. Бекешкіну, Є. Бистрицького, В.М. Ворону, Є.І. Головаху, А.Н. Данілова, Б.В. Дубіна, Т.І. Заславську, С.Л. Катаєва, О.Д. Куценко, С.О. Макеєва, М.Д. Міщенко, Ю.І. Павленко, Н.В. Паніну,